

مبلغ کارآمد در تربیت دینی

(تاریخ دریافت ۱۴۰۱/۰۶/۱۵ تاریخ تصویب ۱۴۰۱/۱۲/۱۲)

دکتر خلیل‌الله احمدوند^۱

استادیار فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه

سادات حسینی

دانشجوی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه رازی

چکیده

تمام ادیان و مذاهب برای جذب انسانها، تبلیغات وسیعی انجام می دهند. دین اسلام دین انسان سازی است و اساسش بر تزکیه و تربیت انسانها است. تبلیغات دینی در دنیا نقش مهمی دارد. افزایش سطح تبلیغ به معنای رساندن پیام و مطلبی به مردم است. تبلیغ طرح و انتقال پیام برای تحت تاثیر قرار دادن مخاطبان است. تربیت دینی فرایندی است که در طی آن تلاش می شود تا با بهره گیری از آموزه های دینی، زمینه ای فراهم شود که مربی در جهت رشد و شکوفایی استعدادهای فطری و دینی گام بردارد. یکی از وظایف مبلغان اسلامی مبارزه با انواع جهل هاست. مبلغان راستین دارای خصوصیات همچون؛ فهم و دریافت دین، شجاعت، خلاص، بصیرت، باور هدفمند، تبلیغ روشمند و مثبت در تربیت دینی و عدالت ورزی است. طبق آیات الهی اهداف تبلیغ کارآمد به عنوان نمونه شامل؛ دعوت به توحید و یکتاپرستی، معادگرایی، تعلیم در راستای تزکیه، غفلت زدایی از دل می باشد. لازم به ذکر است این نوشتار به روش توصیفی - کتابخانه ای نگاشته شده است.

واژگان کلیدی: تبلیغ، تربیت دینی، آموزه های دین، مبلغ

مقدمه

تبلیغ دینی به معنای تلاش برای رشد و هدایت انسانها و تبیین روشهای گفتاری، رفتاری است که با کلام مؤثر و بدون هیچ اجباری بر پذیرش دیگران، مردم را اقناع کند. (نبوی، ۱۳۸۹، ص ۱۱) یک مبلغ به وسیله تبلیغ، پیام خود را به مخاطب می رساند. رساندن پیام با استفاده از ابزار مناسب و مؤثر در جهان امروز می تواند به جذب مخاطبان حداکثری منجر شود. تبلیغ به معنای در نوردیدن حجاب ها و موانع است. (الذین یبلغون رسالات الله) (احزاب: ۳۹)

مساله تبلیغ یکی از مسایل اساسی در حیات اجتماعی است. یکی از وظایف انبیاء و مصلحان دینی است. در جریان تبلیغ، ذهن و دل مخاطب توسط مبلغ اشباع می شود و بدون هیچگونه خسارتی، حقایقی را به دست می آورد. (شرقی، ۱۳۷۵، ص ۲۰۰)

در دین اسلام نگاه شیعی به تبلیغ جهت الهی می دهد (لتبینه للناس و لاتکتمونه). (آل عمران، ۱۸۷) همان جهت الهی، راهنما و دستگیر انسانهای گم گشته خواهند شد. (غلامی، ۱۳۷۷، ص ۷) امام علی (ع) می فرماید: «خداوند متعال پیامبرانش را پی در پی به سوی مردم می فرستاد تا... و از راه تبلیغ با ایشان گفتگو نمایند و عقل های پنهان شده را بیرون آورده به کار اندازند.» (رضی، هج البلاغه، ۱۳۸۶، ترجمه دشتی، ص ۲۵، خطبه یک)

نه تنها در اسلام بلکه در هر حوزه ای اگر تبلیغ به شیوه های نوین باشد میزان قدرت نفوذ بر دیگران را بالا می برد. دین اسلام دین انسان سازی است و در آیات و روایات متعددی بر اهمیت تبلیغ، شایستگی و بایستگی های مبلغ توجهات زیادی شده است. اساس دین اسلام بر تزکیه و تربیت است. از سوی دیگر ادیان تحریف شده حتی نظام سلطه تمام همت خود را مصروف جذب مخاطبان نموده است و نیروهایی در جهات فکری خویش تربیت نموده است. (شرقی، ۱۳۷۵، ص ۲۰۰)

رکن اساسی دین، تبلیغ پیامهای آن دین است. «چه کسی از جهت گفتار بهتر است از کسی که به سوی خدا دعوت می کند و عمل صالح انجام می دهد.» (فصلت، ۳۳) خداوند در وجود انسان قوای عالی قرار داده است و از راه شکوفایی آنها، می توان جهت رشد و تعالی خویش را ایجاد کرد، هدف از ارسال رسل هم همین مساله بوده است. (حجتی، عباسی مقدم، ۱۳۷۷، ص ۱۹۱)

از نگاه دین مبین اسلام، بهره گیری از تبلیغات صحیح در دستیابی به هدف، ضرورت دارد. خداوند می فرماید: «و ما علی الرسول الا البلاغ المبین»: و بر عهده پیامبر خدا وظیفه ای به جز تبلیغ آشکار نیست. (حجتی، عباسی مقدم، ۱۳۷۷، ص ۱۸۸)

هدف تبلیغ مورد نظر قرآن با توجه به حوزه های شناختی، وظایف مبلغان از دیدگاه قرآن کریم

مورد توجه قرار گرفته است. در حوزه شناختی به صفت بصیرت، مردمی بودن مبلغ، مهربانی، تواضع، ایمان، خلوص نیت، عدل ورزی، قناعت، وقت شناسی، شجاعت و مواردی از این قبیل است. مبلغ به صفات سیستم تبلیغاتی مدنظر قرآن، که سیستمی تربیتی است با مبانی و اصولی کاملاً مشخص، می پردازد.

امروزه شیوه های تبلیغی بسیار متفاوت تر از گذشته با راهکارهای جدیدتر و به روزتر ارایه شده است. با استفاده از شیوه های تبلیغی نو، می توان خیل عظیمی از افراد را مخاطب دین الهی قرار داد و با توجه به انحرافات دنیای مجازی حاضر، ذهن و دل مخاطبین را به سوی دین الهی کرده است که انصافاً می توان گفت کاریست که برنامه ریزی دقیق با ابزارهای موثر می خواهد. هر تبلیغ ویژگی ها و شرایط خاصی را برای مبلغانش طراحی می کند. در آیات قرآن شیوه هایی را برای آن طراحی کرده، چارچوب و شرایط خاص دیگری را معرفی نموده است. در این مقاله که با روش توصیفی صورت گرفته است درصدد معرفی شیوه ها به صورت موردی می باشد.

بخش اول: بررسی تعریف مفاهیم

در این بخش، در مطلع نخست به مهم ترین مفاهیم پژوهشی که به فهم هر چه بهتر مباحث مطرح شده کمک می کند، می پردازیم:

الف- مفهوم تبلیغ در لغت و شرع

«ابلاغ» و «تبلیغ» در لغت از ریشه «بلغ» به معنای «رساندن پیام و آگاهی بخشیدن» است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۴، ص ۱۲۰)؛ راغب در مفردات می نویسد: «البلوغ و البلاغ الانتهاء إلى أقصى المقصد والمنتهی مکاناً کان أو زماناً أو امرأ من امور المقدرة و رب ما یعبر به عن المشاركة علیه وإن لم ینته إلیه؛ (راغب، المفردات فی غریب القرآن، ص ۶۰) بلوغ و تبلیغ، رسیدن به پایان مقصد از حیث مکان یا زمان و یا هر امر دیگر است و گاهی از مشرف بودن به مقصد مورد نظر نیز به کار می رود، اگر چه منتهی به آن مقصد نباشد.» سپس در ارتباط با معنی اول به آیه «فَبَلَّغْنَا أَجَلَهُنَّ فَلَمَّا تَعَصَّلُوهُنَّ»؛ (بقره، ۲۳۲) «هنگامی که عده خود را به پایان رساندند، مانع آنها نشوید.» و در ارتباط با معنی دوم به آیه: «فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ»؛ (طلاق، ۲) «و چون عده آنها سر آمد، آنها را به طرز شایسته ای نگه دارید.» استناد می کند و سپس می گوید: «بلاغ، به معنای تبلیغ و رساندن است؛ مانند: «هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ»؛ (ابراهیم، ۵۲) «این [قرآن] پیام [و ابلاغی] برای مردم است.» و «وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»؛ (یس، ۱۷) «و بر عهده ما چیزی جز ابلاغ آشکار نیست.» و «عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَ عَلَيْنَا الْحِسَابُ»؛ (الرعد، ۴۰) «تو فقط مأمور ابلاغ هستی و حساب [آنها] بر ما است.» و «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»؛ (نحل، ۸۲) «اگر روی برتابند، [نگران مباش] تو فقط وظیفه ابلاغ

آشکار داری.»

ب- تربیت دینی

تربیت از ریشه «ربو» در لغت به معنای «غذا دادن و بزرگ کردن» و در اصطلاح مورد نظر به «مجموعه تدابیر و روش‌هایی است که برای ایجاد، ابقاء و اکمال، تمایلات، تصمیمات و اقدامات مطلوب در متری صورت می‌پذیرد». (بهشتی، ۱۳۸۹، ص ۲۴)

تربیت دینی به معنای رسیدن به کمالات نفسانی است. تربیت دینی به معنای فعالیت‌های نظام‌مند و برنامه‌ریزی شده نهادهای آموزشی جامعه به منظور آموزش بینش، منش و آموزه‌های دین به افراد است به گونه‌ای که در عمل نیز به آنها پایبند باشند. (داوودی، ۱۳۸۳، ص ۱۶) تربیت دینی فرایندی است که در طی آن تلاش می‌شود تا با بهره‌گیری از آموزه‌های دینی، زمینه‌ای فراهم شود که متری در جهت رشد و شکوفایی استعدادهای فطری و دینی گام بردارد. (ماهرزاده، ۱۳۸۵، ص ۳۶)؛ در تربیت دینی ابتدا شناخت انسان مورد توجه قرار می‌گیرد سپس گرایش‌ها طبق همان شناخت، جهت پیدا می‌کند. (سیف، ۱۳۷۶، ص ۱۰۹-۱۰۰)

تربیت دینی به «مجموعه تدابیر و روش‌هایی که برای ایجاد و اکمال عقاید، اخلاق و اعمال دینی اتخاذ و اجرا می‌شوند» (بهشتی و نیکویی، ۱۳۸۹، ص ۱۹۸)

با توجه به آنچه بیان شد می‌توان گفت؛ انسان موجودی چندبعدی است و تربیت درست منجر به رشد هماهنگ تمام جنبه‌های ابعاد وجودی انسان می‌شود. وظیفه تبلیغ و تربیت دینی آشنا ساختن افراد به مسئولیت‌های دینی‌شان است. تبلیغ و تربیت دینی به هر نوع فعالیت هدفمندی گفته می‌شود که به منظور تقویت ایجاد شناخت و باور به معارف دینی، گرایش به ارزش‌ها و هنجارهای دینی و التزام عملی به احکام و دستورات دینی طراحی شده است

بخش دوم: اهمیت تبلیغ آموزه‌های دین

تبلیغ و دعوت به سوی ارزش‌های اسلامی و الهی در فرهنگ قرآن و سیره پیامبران و ائمه معصومین (ع) یک وظیفه همگانی و همیشگی برای مسلمانان بوده و دارای اهمیت بسیار زیادی است و به دو صورت فردی و گروهی، قابل انجام است که برای هر دو قسم آن، آیات و روایاتی دلالت دارد؛ به عنوان نمونه به مواردی از آنها می‌پردازیم:

قرآن مجید، بهترین گفتار را دعوت الی الله دانسته است و می‌فرماید: «وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ»؛ (فصلت، ۳۳) «و چه کسی خوش‌گفتارتر است از آن کس که دعوت به سوی خدا می‌کند و عمل صالح انجام می‌دهد و می‌گوید: من از مسلمانانم.»

و نیز قرآن کریم برترین اَمّت را اَمّتی می داند که امر به معروف و نهی از منکر می کند و می فرماید: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»؛ (آل عمران، ۱۰۴) «باید از میان شما، جمعی دعوت به نیکی و امر به معروف و نهی از منکر کنند و آنها همان رستگاران اند.»

و در آیه «نفر» می خوانیم: «وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَافَّةً فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ»؛ (توبه، ۱۲۲) «شایسته نیست مؤمنان همگی [به سوی میدان جهاد] کوچ کنند، چرا از هر گروهی طایفه ای از آنان کوچ نمی کند. تا در دین [و معارف احکام اسلام] آگاهی پیدا کنند و به هنگام بازگشت به سوی قوم خود، آنها را اندازار نمایند تا [از مخالفت فرمان پروردگار] بترسند و خودداری کنند؟!»

امیرمؤمنان علی علیه السلام می فرماید: «بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ إِلَى الْيَمَنِ وَقَالَ لِي يَا عَلِيُّ لَا تَقَاتِلَنَّ أَحَدًا حَتَّى تَدْعُوهُ وَآيِمُ اللَّهِ لَأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ عَلَى يَدَيْكَ رَجُلًا خَيْرَ لَّكَ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ وَغَرَبَتْ وَلَكَ وَلاَؤُهُ يَا عَلِيُّ»؛ (کلینی، اصول کافی، ج ۵، ص ۲۸) پیامبر مرا به سوی یمن اعزام کرد و به من فرمود: ای علی! مبارزه را با کسی آغاز نکن، مگر آنکه پیش از آن، او را به اسلام دعوت نمایی. به خدا سوگند! اگر خداوند یک انسان را به دست تو هدایت کند، برای تو بهتر است از تمام آنچه خورشید بر آن طلوع و غروب می کند.»

امام صادق (ع) نیز در ارتباط با رسالت و نقش اصلی علمای دین می فرماید: «عُلَمَاءُ شِيعَتِنَا مُرَابِطُونَ بِالْبَغْرِ الَّذِي يَلِي أِبْلِيسَ وَغَفَارِيَّتَهُ يَمْنَعُونَهُمْ عَنِ الْخُرُوجِ عَلَى ضُعَفَاءِ شِيعَتِنَا وَعَنْ أَنْ يَسْلُطَ عَلَيْهِمْ أِبْلِيسُ وَشِيعَتُهُ النَّوَاصِبُ أَلَا فَمَنْ انْتَصَبَ لَذَلِكَ مِنْ شِيعَتِنَا كَانَ أَفْضَلَ مِمَّنْ جَاهَدَ الرُّومَ وَالتُّرْكَ وَالْخَزَرَ أَلْفَ مَرَّةٍ لَّأَنَّهُ يَدْفَعُ عَنْ آدِيَانِ مُحِبِّينَا وَذَلِكَ يَدْفَعُ عَنْ أَسْبَابِهِمْ»؛ (مجلسی، بحار الانوار، ج ۲، ص ۵) دانشمندان پیروان ما، همانند مرزدارانی هستند که در برابر لشکر ابلیس صف کشیده اند و از حمله آنها به افرادی که قدرت دفاع از خود را ندارند جلوگیری می کنند. آگاه باشید هر کس از شیعیان ما، خود را به این مرزداری برگمارد، مقامش از کسانی که با رومیان جهاد کرده اند هزار هزار بار بالاتر است؛ بدان جهت که این مرزدار، از دین دوستان ما دفاع می کند، در صورتی که آنان از بدن ایشان دفاع می کنند. امام هشتم (ع) فرمود: «رَحِمَ اللَّهُ عَبْدًا أَحْيَا أَمْرَنَا؛ خدا بیامرزد کسی را که امر ما را زنده کند.» راوی حدیث گوید: چگونه امر شما زنده می شود؟. امام فرمود: «يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَيَعْلَمُهَا النَّاسَ فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَاتَّبَعُونَا»؛ (همان، ص ۳۰) به آموختن علوم و تعلیم دادن آن به مردمان؛ چه اگر مردمان از آن تعالیم والا که در سخنان ما است آگاه گردند،

پیرو ما خواهند شد.»

بخش سوم: مبارزه با نادانی، وظیفه سنگین مبلغان

یکی از مسئولیت های بزرگ علما و مبلغان اسلامی، مبارزه با جهل، نادانی، خرافات و بدعت ها و بیدار کردن اندیشه ها و گسترش هوشیاری اجتماعی در زمینه های مختلف است که گاهی فرد و یا جمعی گرفتار آن می شوند و زمینه را برای سوء استفاده قدرتهای استکباری و سلطه بر افکار، اعتقادات و فرهنگ جامعه فراهم می کنند؛ چنانچه در قرآن راجع به فرعون می خوانیم: «فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاطَاعُوهُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ»؛ (زخرف، ۵۴) «فرعون قوم خود را سبک شمرد؛ در نتیجه از او اطاعت کردند. آنان قومی فاسق بودند.»

پیامبر(ص) فرمود: «إِذَا ظَهَرَتِ الْبِدْعُ فِي أُمَّتِي فَلْيُظْهِرِ الْعَالِمُ عِلْمَهُ فَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ» (کلینی، اصول کافی، ج ۱، ص ۵۴) چون بدعت ها در امت من پدید آید بر عالم است که علم خود را آشکار کند، پی هر کس چنین نکند، لعنت خدا بر او باد.»

و نیز امام صادق(ع) از رسول خدا(ص) نقل می کند که آن حضرت فرمود: «يَحْمِلُ هَذَا الدِّينَ فِي كُلِّ قَرْنٍ عُدُولٌ يَنْفُونَ عَنْهُ تَأْوِيلَ الْمُبْطِلِينَ وَتَحْرِيفَ الْغَالِينَ وَانْتِحَالَ الْجَاهِلِينَ» (مجلسی، همان، ج ۲، ص ۹۲) بار حفظ دین را در هر قرن، مردمان عادل بر دوش دارند که تأویل های باطل اندیشان و تحریف های گزافه کاران و ساخته های نادانان را از آن دور و نابود می کند.»

بخش چهارم: ویژگی مبلغان راستین

مبلغ و عالم دین، باید از لحاظ علمی، اخلاقی، فنّ خطابه و بیان و... دارای شرایط و ویژگی هایی باشد تا در این رشته مهم موفق گردد. نظر قرآن و حدیث به برخی از ویژگی های مبلغین

بند اول: فهم و دریافت دین

یک عالم و مبلغ دین در درجه اول باید تلاش کند اگر می خواهد در امر تبلیغ دین و آموزه های ارزشمند آن موفق باشد، فهم عمیق و جامعی را از آنها کسب نماید و به عبارت دیگر، اصول و فروع دین را خوب و دقیق بفهمد و نیک فهمی را (فهم عمیق و جامع) خود را بالا ببرد. قرآن کریم در این زمینه می فرماید: «وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَ لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ»؛ (توبه، ۱۲۲) «شایسته نیست مؤمنان همگی [به سوی میدان جهاد] کوچ کنند؛ چرا از هر گروهی طایفه ای از آنها کوچ نمی کند [و طایفه ای بماند] تا در دین [و معارف احکام اسلام] آگاهی پیدا کنند و به هنگام بازگشت به سوی قوم خود آنها را اندازار نمایند تا [از مخالفت فرمان پروردگار] ترسند و خودداری کنند.»

امام علی (ع) می فرماید: «لَا خَيْرَ فِي دِينٍ لَا تَفْقَهُ فِيهِ» (مجلسی، همان، ج ۷۰، ص ۳۰۷) خیری در آن دین [و دینداری] نیست که با تفقه و نیک فهمی همراه نباشد. و نیز فرمود: «الْمُتَعَبِدُ عَلَى غَيْرِ فِقْهِ كَحِمَارِ الطَّاحُونَةِ يَدُورُ وَلَا يَبْرَحُ» (شیخ مفید، ۱۴۱۳، الاختصاص، ص ۲۳۸) عبادت کننده ناآگاه از دین، همچون خر آسیاب است، که دور خود می چرخد، ولی از جایی که هست بیشتر نمی رود. امام صادق (ع) می فرماید: «كَوَدَدْتُ أَنْ أَصْحَابِي ضُرِبَتْ رُءُوسُهُمْ بِالسَّيَاطِ حَتَّى يَتَفَقَّهُوا» (مجلسی، بحار الانوار، ج ۱، ص ۲۱۳) دوست دارم تازیانه ها بر سر اصحاب من افراخته بود تا اینکه در حلال و حرام تفقه کنند.

و از امام هفتم (ع) نیز نقل شده که فرمودند: «تَفَقَّهُوا فِي دِينِ اللَّهِ فَإِنَّ الْفَقْهَ مِفْتَاحُ الْبَصِيرَةِ وَ تَمَامُ الْعِبَادَةِ وَ السَّبَبُ إِلَى الْمَنَازِلِ الرَّفِيعَةِ وَ الرَّتَبِ الْجَلِيلَةِ فِي الدِّينِ وَ الدُّنْيَا وَ فَضْلُ الْفَقِيهِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِ الشَّمْسِ عَلَى الْكَوَاكِبِ وَ مَنْ يَتَفَقَّهُ فِي دِينِهِ لَمْ يَرْضَ اللَّهُ لَهُ عَمَلًا» (حرانی، تحف العقول، صص ۳۰۳-۳۰۲) در دین خدا تحقیق و تفقه کنید که فهم و فقه، کلید بینایی و کامل کننده عبادت و سبب رسیدن به جایگاه های بلند و پایگاه های بزرگ در دین و دنیا است. برتری فقیه دین شناس بر عابد، همچون برتری خورشید بر ستارگان است و هر کس در دین تفقه نکند، خدا از هیچ عمل او خرسند نمی شود.

در تفسیر نمونه آمده است: «فقیه» در کاربرد احادیث و اخبار، به معنایی که در سده های بعد اصطلاح شده و تا کنون نیز متداول است، نیست. فقیه در این اصطلاح، یعنی کسی که علم فقه اصطلاحی را به صورت اجتهادی بداند؛ لیکن فقیه، در منطق احادیث و تعالیم، یعنی عالم به ابعاد گوناگون دین و شناخت های دینی و عامل به موازین اخلاق و اعمال اسلامی [است]؛ یعنی کسی که دین را در بُعد توحید و خدا شناسی، حاکمیت سیاسی و اجتماعی، تربیت، اخلاق و خودسازی، مدیریت قضا و حقوق، احکام و اقدام و اعمال به خوبی بشناسد و خود، نمونه عملی آن باشد؛ چون اکنون روزگاری است که جهان بشری دگرگون شده و حیات انسانی متحول گشته است و مسائل بی شماری در مفاهیمی نو برای انسان و انسانیت پیش آمده است؛ فهم همه معانی و مسائل اسلامی در ارتباط با انسان و جهان و بشریت و حیات، کار فرد نیست. این است که باید از این پس، این مسائل به وسیله هیئت ها، گروه های عالم و شایسته، تخصص دیده، انسانگرا و زندگی شناس شناخته، تبیین و عرضه گردد.

بند دوم: عدم وحشت از هیچ کسی جز خدا (شجاعت)

صبوری در مشکلات و مصایب لازمه یک مبلغ دینی است. مبلغ نباید ناامید و مایوس باشد باید

خود را در پناه قدرتی لایزال ببیند که بر هر چیز قادر است.

از صفات مبلغ واقعی، قاطعیت در برابر تمام کجروی هاست، مبلغ قاطع، از هیچ کسی به غیر خدا نمی ترسد. (احزاب، ۳۹) در بیان گفتن حقایق، شهامت داشته باشد و به خاطر زورمندان و سرزنش کنندگان حقایق را کتمان نکند. (ماید، ۵۴) در قرآن می خوانیم: «الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَ يَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ وَ كَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا»؛ (احزاب، ۳۹) «پیامبران پیشین [کسانی بودند که تبلیغ رسالت های الهی را می کردند و تنها از او می ترسیدند و از هیچ کس جز خدا بیم نداشتند و همین بس که خداوند حسابگر و پاداش دهنده اعمال آنها است.].»
از این آیه شریفه، دو ویژگی اساسی برای مبلغان راستین استفاده می شود: الف. شجاعت و قاطعیت؛ ب. اخلاص.

در تفسیر نمونه می خوانیم: منظور از تبلیغ در اینجا، همان ابلاغ و رسانیدن است و هنگامی که ارتباط با [رسالات الله] پیدا کند، مفهومش این می شود که آنچه را خدا به عنوان وحی به پیامبران (ع) تعلیم کرده به مردم تعلیم کنند و آن را از طریق استدلال، انظار، بشارت، موعظه و اندرز، در دل ها نفوذ دهند. (شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۷، ص ۳۵۵)

بند سوم: اخلاص و چشم داشت از خدا

یک مبلغ الهی به مقتضای: «وَ كَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا» تنها به این می اندیشد که حسابگر اعمال او خدا است و پاداشش به دست او است و همین آگاهی و عرفان به او در این راه پر نشیب و فراز مدد می دهد. (همان، ۳۶۰) یک مبلغ راستین باید نه بیمی از مردم داشته باشد و نه ترسی از هیچ مقامی که آن نیاز و این ترس بر افکار و اراده آنها خواه ناخواه اثر می گذارد. با وجود این دو شرط، پیروزی و موفقیت در امر تبلیغ، قطعی و حتمی است؛ زیرا جهاد همیشه در اسلام، جهاد مسلحانه نیست، بلکه بالاتر از آن، جهاد فکری، فرهنگی و تبلیغاتی است؛ چنانچه پیامبر (ص) در زمان رسالتش در مکه و قبل از هجرت به مدینه، چنین جهادی را شیوه خود در امر رسالت الهی قرار داده بود.

خلوص در نیت و عمل یکی از مشخصاتی است که اگر در مبلغ باشد و وی نیز در جریان تبلیغ به کارگیرد انسانها می توانند نتیجه خلوص را به عینه ببینند. همین اخلاص می تواند تاثیر بسزایی در امر تربیت دینی داشته باشد و اثری عمیق در زندگی فردی و اجتماعی شخص داشته باشد.

بند چهارم: بصیر بودن

بصیرت در لغت به معنای بینش داشتن است. (عمید، ۱۳۶۳، ص ۸۷) در اصطلاح به معنای راهنمای درونی داشتن و روشن بینی در دین است. شخص بصیر بر موضوع دانشی کامل دارد. (مطهری،

۱۳۸۰، ص ۶۶) در کلام الهی، علم و دانش علت اساسی آفرینش همه پدیده های هستی معرفی کرده است و کسانی که به این امتیاز متصلند در محضر الهی دارای مقامی از شفاعت برخوردارند. خداوند بصیرت داشتن را یک از ویژگی های پیامبر و پیروانش می داند که با همان بصیرت مردم را به سوی خدا دعوت می کند. «بگو این راه من است من و پیروانم، با بصیرت کامل همه مردم را به سوی خداوند دعوت می کنیم، منزّه است خدا و من از مشرکان نیستیم». (یوسف، ۱۰۸) در قرآن کریم از علم انبیاء الهی به عنوان ویژگی که از سوی خداوند بوده و کل هستی مسخر انبیاء به اذن الله شده، یاد می کند. همین مشخصه راهنما و هادی به سوی راه راست و حق است. (مریم، ۴۳؛ انبیاء، ۷۴؛ انبیاء، ۷۹؛ قصص، ۱۴) امام علی (ع) یکی از نشانه های شخص بصیر و خردمند را در داشتن عقل و خرد معرفی کرده است. (رضی، نهج البلاغه، ۱۳۸۶، ص ۴۶۳، حکمت ۱۱۳) انجام واجبات و ترک محرمات درجه ای بالا از تقوی است و در کسب بصیرت نقش کلیدی دارد. از سوی دیگر مطالعه و تفکر در اصول اعتقادی نیز به بصیرت افزایی مبلغ کارآمد نقش دارد. (مطهری، ۱۳۸۰، ص ۲۵)

«اگر تقوی بورزید خداوند قوه پارسایی و امتیاز حق از باطل را به شما می دهد». (انفال، ۲۹) بنابراین یکی از روشهایی که مبلغ کارآمد می تواند در تربیت دینی استفاده کند، تفکر و مذاقه امور را به مخاطبین خود آموزش دهد. تا به زمان مواجه با مسایل پیرامونش، به درستی تفکر و انتخاب کند و تجزیه و تحلیل کند و بهترین را انتخاب کند. بصیرت مبلغ نشأت گرفته از ایمان و باور او به خداست همین امر در هدایت و راهنمایی متربیان کمک کننده است. همراستا با باور به خدا، اشراف و آگاهی به تبلیغ و تربیت دینی، بصیرت وی را می افزاید.

بند پنجم: ایمان به هدف

باوری هدفمندی که برگرفته از شناخت باشد، مولد ایمانی راسخ است. صبر و یقین دو مولفه اساسی پیامبران در کلام الله است. «از آنان پیشوایانی قرار دادیم که به فرمان ما مردم را هدایت می کردند چون شکیبایی نمودند و به آیات ما یقین داشتند». (سجده، ۲۴) ایمان هدفمند ایمانی است که از علم و آگاهی ایجاد شده است و یقین آور است. این یقین می تواند هر شکی را از مبلغ در تربیت دینی دور کند.

بند ششم: تبلیغ روشمند و مثبت در تربیت دینی

امروزه تبلیغات دینی در دنیا نقش مهمی پیدا کرده است و تبلیغ باعث افزایش سطح آگاهی دینی مردم می گردد، که پیامد آن اصلاح شیوه های زندگی در عرصه های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است و در نهایت رفاه معنوی و مادی انسانها را در پی دارد. رفتار و عمل ما،

هر لحظه مبلغ دین ماست. تبلیغات زمانی اثرگذار است که از سوی مبلغ قوی صورت بگیرد و داشتن فکر و اندیشه ای صحیح و شاخص، برای مبلغ ضروری است. اما در عرصه رقابت تنگاتنگ جهانی، می توان گفت: تبلیغ، هنوز هم نیازمند به تلاش و کوشش بیشتری است.

بدیهی است آشنایی با شیوه های مذکور می تواند سرفصل نوینی را برای تبلیغ علمی در عرصه معارف دینی ایجاد نماید. از این رو در کنار داشتن دریای علم قرآنی پرداختن بدان در حوزه ارتباطات بویژه تبلیغات دینی و فرهنگی از اهمیت خاصی برخوردار است. امید است با پژوهش و بهره جویی از شیوه ها و روش هایی در جهت ارتقاء تبلیغ دین، بتوانیم گامی مؤثرتر از پیش در راستای تبلیغات اثربخش دینی برداشته شود.

تبلیغ دین یکی از ضروری ترین و برجسته ترین وظایف مبلغان دینی از جمله روحانیت و طلاب در جامعه اسلامی است. بررسی این موضوع تحقیق باعث میشود که اهمیت و جایگاه تبلیغ دین، نوع و ابزار تبلیغ برای طلاب و مبلغان دینی اسلام بدرستی و دقیق شناسانده شود، تا بتوانند از راهکارهای علمی و عملی آن در راستای اهداف خود نهایت بهره را ببرند.

یکی از اصول ارتباط مؤثر این است که بتوانیم روی دیگران تأثیر مثبت بگذاریم. تأثیر گذاشتن روی مردم کار ساده ای نیست. زیرا باید کاری کنیم تا ما را ببینند، بشناسند، قبول کنند و در جمع خود بپذیرند. برای تأثیرگذاری هر چه بهتر، راههای گوناگونی وجود دارد. شناخت نیازهای قلبی افراد و تلاش برای برآورده کردن آنها، یکی از راه هاست. باید از راههای درست برقراری ارتباط آگاه بوده و راهکارها را در جای مناسب خود اعمال کنید. نحوه ارتباط شما در میزان حمایت و کمک از جانب دیگران تأثیر مستقیم دارد و ارتباطات تأثیر بسیار عمیقی بر زندگی شما می گذارند. بی تردید ارتباط مؤثر در زندگی شما معجزه می کند. ارتباط مؤثر به پیشرفت، رشد توانایی، شکوفایی استعدادها، پیدا کردن دوست، موفقیت در گفتگو، تفاهم و ..

می انجامد. (سیدا، ۱۳۸۵، ۳۸-۵۳-۸۹)

با توجه به مفاهیم قرآنی می توانید به عینه درک کنید اکثر آیات قرآن کریم انسانها را به تفکر و تعقل دعوت نموده تا به انسانی صالح و مصلح برای خویشتن خویش و برای دیگران تبدیل شود و چاره ای به غیر از مطلوب و مؤثر بودن ندارد. زمان هدیه ای از سوی خداوند است که می تواند زمینه رشد و تعالی انسان را رقم بزند اما محتوایی که وارد ذهن و قلب انسان می شود هم از اهمیتی والا برخوردار است. لذا تزکیه به عنوان قدم ابتدای شدن انسان برای تعالی معرفی کرد. قرآن کریم با شناخت نیازهای ذهنی و قلبی آدمی، تلاش در برآوردن آن تعالی را دارد. لذا شاید بتوان گفت

با اجرای گوشه ای از دستورالعمل های قرآنی توانسته است به آن محبوبیت واقعی برسد. در آیات و روایات، بر مطلوبیت و مؤثر بودن تأکید داشته و به گونه ای که احتمال تأثیر را در نظر داشته است. حتی در انسان سازی و ارتباط مؤثر و امر به معروف و نهی از منکر هم همین احتمال تأثیر که نمودی از تعیین هدف مثبت در ارتباطات است، مشهود است. لذا هدف از ارتباطات، انتقال پیام و کمک به درک آن از طریق ایجاد تفاهم، ایجاد زمینه مناسب برای پذیرش پیام و عملی ساختن آن است. (صبری، ۱۳۸۱، ص ۶۱)

تربیت دینی باید منطبق بر فطرت انسان باشد. (اعرافی، ۱۳۸۵، ص ۱۱۸) گرایش حقیقت جویی باعث شکوفایی و حقیقت یابی می شود. روح استدلال ورزی را زنده می دارد و در گرایش فطری کمال خواهی، انسان دائماً به سوی ترقی طلبی در حرکت است. تربیت دینی انسان به وسیله تبلیغ کارآمد به هدف واقعی که همان تعالی انسان است، خواهد رسید. تربیت دینی بواسطه گرایش به زیبایی به آسانی می تواند ارتباط بین هنر و دین را ایجاد کند. (شمشیری، ۱۳۸۵، ص ۲۲۵)

در آیات الهی تنوع زیادی در روش تربیت و تبلیغ دین هست که با مثالهای عدیده بیان شده است. (اسراء، ۴۱) در کلام امام علی (ع) آمده است کسی که به زمان و مقتضات زمان آگاهی و اشراف داشته باشد هرگز از تحول در امان نخواهند بود. (محمدری شهری، ۱۳۸۹) در هر دوره با شناخت آن عصر، می توان به درستی تربیت دینی کارآمدی را تبلیغ کرد و بازخورد آن را صادقانه دید.

بند هفتم: عدالت ورزی

از نظر لغوی عدل به معنای هر چیزی را در جایگاه خویش گذاردن است. «العدل یضع الامور مواضعها. و اذا قلمت فاعدلوا»؛ «و هرگاه سخنی گوئید به عدالت گرایید». (رضی، نهج البلاغه، ۱۳۸۶، ص ۵۲۷) مبلغ موثر باید بدون هیچ حب و بغضی عامل به اجرای عدل الهی باشد. «ای مومنین به عدالت قیام کنید و برای خدا و به حکم خدا گواهی دهید هرچند بر ضرر خود پدر و مادر و خویشان شما باشد، برای هر کس شهادت می دهید چه فقیر باشد چه غنی، نباید در حکم و شهادت از حق عدول نمایید که خداوند به رعایت حقوق آنان اولی است». (نساء، ۱۳۵)

یک مبلغی که در راه تربیت دینی کوشاست، ابتدا آن دستوراتی که برای متریان بیان خواهد کرد باید در درون خویش نهادینه کرده و ملکه گردد. عدالت داشتن را در تمام ابعاد خویش اعم از گفتار و اعمال رعایت کند نه صرفاً در حیطه دوستان بلکه دشمنان نیز باید عدالت ورزی را از مبلغ بییند.

بخش پنجم: هدف تبلیغ کارآمد در تربیت دینی

هیچ عملی در دین اسلام، عبث نیست. اهدافی که طبق آیات الهی برای تبلیغ کارآمد معرفی شده

است از قبیل: دعوت به توحید و یکتاپرستی، معادگرایی، تعلیم در راستای تزکیه، غفلت زدایی از دل.

الف- دعوت به توحید و یکتاپرستی

تمامی تعلیمات انبیاء در راستای توحید و اجتناب از طاغوت است. «رنگ خدایی، رنگ ایمان و توحید را بپذیرید و چه رنگی از رنگ خدایی بهتر؟ و ما تنها او را عبادت می کنیم» (بقره، ۱۳۸) خداوند در آیاتی از جمله آیه ۲۵۷ سوره بقره، خود را مولای موحدان و طاغوت را مولای مشرکان می داند. «و کسانی که از عبادت طاغوت دوری کردند و به سوی خداوند بازگشتند، بشارت از آن آنهاست؛ پس بندگان مرا بشارت ده. (زمر، ۱۷)

ب- معادگرایی

آخرت گرایی مهمترین مساله ایست که بعد از توحید در اسلام مدنظر بوده است. «آیا گمان کرده اید که شما را عبث آفریدیم و به سوی ما بازگردانده نمی شوید؟» (مومنون، ۱۱۵) از روزی پرهیزید که در آن روز به سوی خدا بازگردانده می شوید؛ سپس به هر کس پاداش آنچه را انجام داده به طور کامل بازپس داده می شود و به آنها ستم نخواهد شد. (بقره، ۲۸۱) هر انسانی طعم مرگ را می چشد و شما را با بدیها و خوبیها آزمایش می کنیم؛ و به سوی ما بازگردانده می شوید. (انبیاء، ۳۵)

یکی از وظایف انبیاء متوجه ساختن امتها به عبودیت باری تعالی است با همین مساله آدمی می تواند از بندگی طاغوت دست بکشد و همیشه در محضر خدا باشد. بنابراین توجه به توحید و معاد در یک راستا بوده و یکی از اهداف تبلیغ الهی در قرآن و انبیاء و رسولان است.

ج- تعلیم در راستای تزکیه

وجود پیامبران در هر امت نعمت بزرگی برای مومنان و دلیل تعلیم و تزکیه است. «خداوند پیامبران را امتهای خودشان برانگیخت تا آیات را بر آنان بخواند و آنها را تزکیه کند و به آنان کتاب و حکمت بیاموزد...». (جمعه، ۲) «خداوند بر مومنان نعمت بزرگی بخشید، هنگامی که در میان آنها، پیامبری از خودشان برانگیخت تا آیات او را بر آنها بخواند و آنها را پاکیزه سازد و کتاب و حکمت بیاموزد، هر چند پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند». (آل عمران، ۱۶۴)

با توجه به آیات مذکور هدف غایی و نهایی تبلیغ انبیاء همان تزکیه و قرب الهی است و تعلیم کتاب و حکمت هدف واسطه ای تبلیغ بوده است.

د- غفلت زدایی از دل

خداوند زنده ساختن دل و جان انسانها و بصیرت افزایی، بواسطه رسالت و ابلاغ انبیاء ایجاد می کند و در پذیرش آن هیچ جبری نیست. «دلایل بصیرت افزایی از سوی پروردگارتان برای شما آمد؛ کسی که به وسیله آن بصیرت و آگاهی یافت، به سود خود اوست و کسی که از دیدن آن چشم پوشید به زیان خودش می باشد و من نگاهبان شما نیستم و شما را بر قبول ایمان مجبور نمی کنم». (انعام، ۱۰۴) تفاوت زنده بودن و مردن در همین پذیرش و انکار پیام است. آنکه پذیرفت حیات جاودانه یافت و آنکس که منکر شد مردار شد. «ای کسانی که ایمان آورده اید دعوت خدا و رسول را اجابت کنید هنگامی که شما را به سوی چیزی می خواند که شما را حیات می بخشد». (انفال، ۲۴) می توان گفت با تعمق در آیات الهی، ریشه غفلت آدمی در فراموشی خدا و بی خبری از حقایق هستی است. انسان با دل سپردن به هواهای نفسانی و سرگرم شدن به لذایذ دنیوی، غافل از خویشتن خویش می شود. این غفلت حیات قلبی و روحی وی را میگیرد و وظیفه انبیاء الهی به عنوان مبلغان الهی در نجات بخشی از این حالت است.

نتیجه گیری

مساله تبلیغ یکی از مسایل اساسی در حیات اجتماعی است. یکی از وظایف انبیاء و مصلحان دینی است. در جریان تبلیغ، ذهن و دل مخاطب توسط مبلغ اشباع می شود و بدون هیچگونه خسارتی، حقایقی را به دست می آورد. اسلام دینی جامع است که برای تمام ابعاد زندگی انسان برنامه دارد، مبلغی که در حیطه دین فعالیت می کند باید با جهل و نادانی افراد با درایت مبارزه کند خرافات و بدعت ها که عامل هر کج فهمی در دین ورزی است را شناسایی و حذف کند. این مبلغان راسخ در امر تربیت دینی دارای خصوصیات موثر زیادی است که در این مقاله به چند ویژگی همچون؛ فهم و دریافت دین، عدم وحشت از هیچ کسی جز خدا (شجاعت)، اخلاص و چشم داشت از خدا، بصیر بودن، ایمان به هدف، روشمند و مثبت در تربیت دینی، عدالت ورزی و در پایان هم به اهداف تبلیغ کارآمد در تربیت دینی من جمله؛ دعوت به توحید و یکتاپرستی، معادگرایی، تعلیم در راستای تزکیه، غفلت زدایی از دل پرداخته شد.

منابع و مآخذ قرآن کریم و بعد

۱. اعرافی، علیرضا و جواد ابراهیمی، ۱۳۸۵، روشهای زمینه ساز تربیت اجتماعی فرزندان؛ حکم فقهی، دو فصلنامه علمی مطالعات فقه تربیتی، دوره ۴، ش ۸، پاییز و زمستان.
۲. بهشتی، سعید، ۱۳۸۹، تاملات فلسفی در تعلیم و تربیت، تهران، چاپ و نشر بین الملل.
۳. حرانی، حسن بن علی، ۱۴۰۴، تحف العقول، تحقیق علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم، موسسه النشر الاسلامی.
۴. داوودی، محمد، ۱۳۸۵، نقش معلم در تربیت دینی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۵. دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۷، لغت نامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران.
۶. سید رضی، ابوالحسن محمد، ۱۳۸۶، نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم، موسسه فرهنگی امیر المومنین (ع).
۷. سیدا، محمد، ۱۳۸۵، دوازده گام تا ارتباط موثر، تهران، نشر مادر.
۸. سیف، علی اکبر، ۱۳۷۶، روانشناسی پرورشی، چاپ شانزدهم، تهران، نشر آگاه.
۹. شرفی، محمدرضا، ۱۳۷۵، اهمیت تبلیغ و جایگاه آن در فرهنگ دینی، اندیشه حوزه، ش ۶.
۱۰. شمشیری، بابک، ۱۳۸۵، تعلیم و تربیت از منظر عشق و عرفان، تهران، انتشارات طهوری.
۱۱. شیخ مفید، ۱۴۱۳، الاختصاص.
۱۲. صبری، حمید، ۱۳۸۱، آشنایی با دانش ارتباطات، آذربایجان، نشر قیزیل قلم.
۱۳. عباسی مقدم، مصطفی، حجتی، سید محمد باقر، ۱۳۷۷، برجسته ترین شیوه های تبلیغی رسول اکرم (ص)، علوم انسانی، ش ۹.
۱۴. عمید، حسن، ۱۳۶۳، فرهنگ عمید، تهران، پیام عدالت.
۱۵. غلامی، فاطمه، ۱۳۷۷، شیوه تبلیغ انبیاء اولوالعزم در قرآن کریم، قم.
۱۶. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۸۰، اصول کافی، ترجمه جواد رضوی، قم.
۱۷. مجلسی، محمدباقر، ۱۳۵۵، بحار الانوار، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۱۸. ری شهری، محمد، ۱۳۸۹، تبلیغ در قرآن و حدیث، ترجمه علی نصیری، موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت (ع).
۱۹. مطهری، مرتضی، ۱۳۸۰، ده گفتار، تهران، صدرا.
۲۰. نبوی، محمد حسن، ۱۳۸۹، تبلیغ چیست؟، مبلغان، ش ۱۳۲.